

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню історичного розвитку правового регулювання виконавчого провадження. Проаналізовано дореволюційне, радянське та пострадянське законодавство, що регулювало правовідносини у сфері виконавчого провадження.

Ключові слова: виконавче провадження, виконання судових рішень, законодавство про виконавче провадження, правове регулювання, радянське законодавство.

Історію виникнення та розвитку виконавчого провадження України необхідно було б простежити із часу його організаційного оформлення та законодавчого закріплення, але й до цього часу в Україні існує так зване "самоздійснення права", що інакше трактується як саморозправа, само-допомога, самозахист, яке було характерним для періоду до 1270 р. [1, с. 10].

Серед учених, які прямо або опосередковано здійснювали дослідження у сфері виконавчого провадження, необхідно відзначити таких: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, А.С. Васильєва, І.П. Голосніченко, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Н.Р. Нижник, О.В. Петришина, А.О. Селіванова, В.С. Стефанюка, Ю.С. Шемшученка.

Мета статті – дослідити історичний розвиток правового регулювання виконавчого провадження; проаналізувати дореволюційне, радянське та пострадянське законодавство, що регулювало правовідносини у сфері виконавчого провадження.

Деякі вчені розподіляють історію розвитку законодавства про виконавче провадження на періоди до судової реформи 1864 р. і після зазначеної реформи (з 1864 до 1917 р.). Водночас розвиток законодавства України мав суттєві відмінності, оскільки в історії України були певні періоди, які історики називають періодами української державності, коли землі України були підпорядковані Великому князівству Литовському, а потім – приєднані до Польщі, тому на формування правової системи України вплинуло законодавство Литви та Німеччини, зокрема, Литовські статuti й магдебурзьке право. Якщо говорити про еволюцію законодавства про виконавче провадження в цей період, варто наголосити на більшій прогресивності законодавства цих держав, тому перебування українських земель під владою інших держав у плані розвитку законодавства відіграло значну роль у подальшому розвитку українського законодавства про виконавче провадження.

Історичні пам'ятки свідчать про те, що першими органами виконання рішень суду на Русі були пристави, про яких уперше згадується в договорі Великого Новгороду з князем Ярославом 1270 р. [2, с. 140]. Вони були службовими особами й призначались на службу князем, а їх обов'язком, крім виконання судових рішень, було також затримання боржника на вимогу стягувача та забезпечення явки осіб, що викликались до суду. За "Уложением 1649 г." пристав провадить виконавчі дії під керівництвом воевод, а за Петра I стає царським чиновником [3].

Якщо звернутися до магдебургського права цього періоду [4, с. 247], то в ньому чітко зазначено про судового виконавця, який вибирався суддею з-поміж вільних громадян та мав право "брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна по праву, коли він уповноважений до того судовим рішенням", отримував заробіток за рахунок боржників.

Згідно зі "Статутом Благочиння 1782 р.", посада пристава була скасована, а органами виконання судових рішень у Росії стали управи благочиння, тобто поліція, пізніше "Свод законів 1835 г." покладав виконання на загальну поліцію – квартальних та станових приставів. Про наслідки цього зазначали вчені. Так, К. Малишев звертав увагу на те, що поліція – "особлива каста, яка не залежала від судів і була перевантажена великою кількістю інших справ, тому стягнення тягнулись роками і десятками років" [5, с. 70].

На Лівобережній Україні на початку XVIII ст. функції органів виконання здійснював посильний суду [6, с. 142], що прибував до місця виконання рішення про стягнення майна в присутності не менше ніж трьох шляхтичів, котрих запрошувала особа, на чю користь виконувалась постанова. Якщо боржник чинив опір, то посилали двох посильних і запрошували п'ятьох шляхтичів, а коли й так не вдавалося дося-

гти успіху, то над боржником "сильною рукою должна быть отправка учинена".

Судова реформа 20 листопада 1864 р. заснувала особливий стан судових приставів, що належали до судової системи як спеціальні службові особи для виконання судових рішень і, згідно зі ст. 937 "Устава гражданского судопроизводства" 1864 р., при касаційних департаментах правлячого сенату, судових палатах і окружних судах, а також при мирових суддях та їх з'їздах [7, с. 9]. У цей час суд відсторонювався від керівництва органами виконання й виконавче провадження фактично ставало позасудовим інститутом [8, с. 4].

Виконання судових рішень за зазначеним актом було самостійним і дійсно відокремленим провадженням, в якому діяв судовий пристав, що було досить прогресивним для того часу. Ні суд, ні органи прокуратури за своєю ініціативою не зобов'язані були здійснювати контроль за діяльністю судового пристава. За всіма діями судового пристава могли наглядати тільки стягувач та боржник [9, с. 5].

Разом із цим виконавче провадження характеризувалося уповільненістю, з приводу чого вчений-юрист В. Шимановський стверджував, що в царській Росії навіть при безперешкодному виконанні судових рішень із часу проголошення до його остаточного виконання проходило понад два роки [10, с. 26]. Також учені звертали увагу на дорожнечу виконавчого провадження, яке покладало всі витрати з виконання на сторони. Вчені пояснювали це досить своєрідно: "Процеси – такі самі нещастя, як і хвороби, а лікарів зобов'язані винагороджувати хворі" [11, с. 476].

Особливу увагу слід приділити заходам примусового виконання, що застосовувались у виконавчому провадженні. Ще із часів існування стародавньої пам'ятки права "Руська правда" передбачалось здійснення повної влади кредитора над особою боржника. Звернення стягнення на особу боржника було характерним і для інших держав. Так, наприклад, у Римі кредитор міг розрубати на частини тіло невинного боржника. У Норвегії право надавало можливість відрізати неспроможному боржникові ту або іншу частину тіла [12, с. 77–79].

За Новгородською й Псковською судними грамотами стягнення зверталось як на рухоме, так і на нерухоме майно боржника, а також на особу боржника. "Судебник Ивана III" 1497 р. передбачав такі способи виконання судових рішень, як звернення стягнення на майно боржника і правіж. Дослідник К. Євреїнов писав, що «правіж – це дикий звичай "вбивання" боргів гнучкими різками або батогами» [13, с. 4]. "Уложение 1649 р." передбачало розвинуту систему способів виконання судових рішень: продаж рухомого і нерухомого майна, правіж, видача головою до викупу, тобто видача

невиправного боржника кредитору для відпрацювання боргу, відрахування із жалування стрільців.

Характеризуючи особливості виконавчого провадження на українських землях у період української державності, слід зазначити, що норми Литовського статуту та магдебурзького права залишались чинним правом і в період гетьманщини, однак не могли знайти в тогочасній Україні повного застосування. У результаті проведеної кодифікації українського права, що закінчилась у 1743 р., був вироблений проект кодексу українського права, що називався "Права, по которым судится малороссийский народ". На жаль, цей проект так і не набрав чинності юридично, але застосовувався на практиці. У ньому досить регламентованою була система сплати боргів і, відповідно, система заходів примусового стягнення до боржників. Так, "Права, по которым судится малороссийский народ", містили цілу главу (глава 16 "Про борги, заклади, поруки, поклажу і про арешт") [14], в якій були визначені черговість задоволення вимог декількох кредиторів на заставлене майно, черговість задоволення вимог кредиторів на майно боржника, пропорційність задоволення вимог у разі нестачі майна для повного задоволення вимог, відсутність строку позовної давності щодо боргових зобов'язань, порядок продажу майна боржника. Серед заходів примусового стягнення передбачалась передача боржника в службу кредитору, причому в певних випадках з дружиною та дітьми, арешт спочатку майна боржника, а потім самого боржника (правда, з умовою його харчування кредитором, якщо він незможний).

Особливу увагу хотілося б звернути на такий захід стягнення, як арешт боржника, причому в статті 43 глави 16 "Прав, по которым судится малороссийский народ", зазначалося, що арешт провадиться щодо незможних осіб та ненадійних, особливо гравців у карти, пияків та марнотратців, причому не зазначалося, на який саме строк.

Досить цікавим запозиченням із тогочасного законодавства про виконавче провадження є звернення стягнення на будинок в останню чергу, а також положення щодо того випадку, коли вартість будинку боржника значно перевищує суму боргу, проводити стягнення з іншого майна боржника.

За Указом Петра I незможних боржників посилали на будівництво Петербурга, військових споруд та інших об'єктів, оскільки замість примусового заходу "видача головою" вводилася кримінальна відповідальність незалежно від розміру боргу – три роки заслання на каторгу, а після – "быть должнику на Азове". У другій половині XVII ст. за Указом від 31 січня 1783 р. у всіх губерніях Росії було засновано робітні будинки, куди висилались боржники для відпрацювання боргу.

“Устав о банкротах 1800 г.” свідчив, що неоплатні боржники, незалежно від суми боргу, замість заслання, підлягали тюремному ув’язненню строком до п’яти років, після чого стягнення з них припинялось.

На основі аналізу Статуту цивільного судочинства заходами стягнення, що були спрямовані проти особи боржника, можна вважати особистий арешт боржника, заборону боржникові виїжджати з місця проживання або тимчасового перебування, виклик боржника для надання відомостей про кошти для задоволення вимог стягувача. Особливостями розвитку цивільного обігу в той час був зумовлений і такий окремий захід, як звернення стягнення на нерухоме майно. До речі, у періоди перебування України під владою інших держав і пізніше, але до прийняття Статуту цивільного судочинства, і при виконанні рішень на території українських земель цей захід також існував, і в “Правах, по которым судится малороссийский народ” (глава 16, артикул 12) зазначено, що спочатку стягнення зверталось на гроші боржника, а якщо грошей у нього немає, тоді, у першу чергу, на рухоме майно, і лише потім – на нерухоме.

Інститут судових приставів був скасований після Жовтневої революції одночасно зі старою судовою системою царської Росії, про що йшлося в Декреті РНК РРФСР “Про суд” № 2. У перші місяці існування радянської влади нові органи виконання судових рішень організовувались з ініціативи народу, і виконували їх різні органи. За твердженням учених, рішення судів по цивільних справах і вироки по кримінальних справах виконували судові виконавці, органи міліції, волосні та сільські виконкоми [15].

Першим законодавчим актом про суд Української РСР була Постанова Народного Секретаріату “Про запровадження народного суду” від 4 січня 1918 р., яка прямо вказувала на ліквідацію посад судових приставів, а інститут судових виконавців за часів радянської влади вперше створювався тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали Української РСР, що затверджувалось Декретом РНК УРСР “Про суд” від 14 лютого 1919 р. для сприяння народним судам у діяльності з виконання судових рішень.

Нове радянське законодавство про виконавче провадження скасувало засоби примусового виконання, що діяли в царській Росії, і встановило принцип недоторканності особи боржника. Арешт боржника, його особистий обшук, привід у суд для встановлення майнового стану, оголошення боржника неспроможним та інші засоби, спрямовані проти особи боржника, назавжди були скасовані, що позначилось як зниження гарантій стягувача у виконавчому провадженні.

Радянське законодавство обмежувало заходи примусового стягнення майна боржника. Тимчасова Інструкція для судових виконавців 1920 р. встановлювала такі заходи примусового стягнення, як: звернення стягнення на рухоме майно та гроші боржника, звернення стягнення на винагороду, одержану боржником за місцем служби або роботи, вилучення в боржника й передача стягувачеві певної речі, провадження дій за рахунок боржника, які він не виконав у встановлений судовим рішенням строк. Стаття 20 “Наказу судовим виконавцям” 1927 р. забороняла посягання на гідність боржника, вказуючи, що при огляді приміщення та сховища судовий виконавець не мав права проводити особистий обшук боржника, хоч би останнього й запідозрювали в наявності цінностей або грошей.

Перший ЦПК УРСР був затверджений ВУЦВКом 30 липня 1924 р., в якому значна частина присвячувалась регламентації примусового виконання судових рішень.

Наркомюст УРСР у листопаді 1927 р. видав “Наказ судовим виконавцям”, який за своєю структурою і змістом (200 статей об’єднувались у XV главах) був повним і самостійним кодексом судових виконавців, хоч і видавався як підзаконний акт.

Значна частина норм ЦПК УРСР 1929 р. регулювала виконання судових рішень (107 статей з 412). Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р., визначивши судових виконавців як єдиний орган примусового виконання, констатував, що судові виконавці перебувають при народних та обласних судах, а також при Верховних Судах автономних і союзних республік та встановив, що вони призначаються наркомом юстиції союзної республіки, а в автономних – Наркомом юстиції автономної республіки.

Але у зв’язку з тим, що ЦПК не передбачав усіх питань виконання, він потребував доповнення шляхом видання відповідних Інструкцій. Так, Інструкція про порядок виконання судових рішень була затверджена НКЮ СРСР 28 вересня 1939 р., Положення про Наркомат юстиції УРСР було прийнято 27 грудня 1939 р., яким передбачалось створення в складі НКЮ відділу судових виконавців. Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1955 р. “Про порядок призначення судових виконавців” було встановлено, що судові виконавці перебувають тільки при народних судах, а Закон “Про судоустрій УРСР” від 30 липня 1960 р. остаточно визначив, що судові виконавці перебувають при районних (міських) народних судах і призначаються головою обласного суду за поданням народних суддів або голів районних (міських) народних судів.

ЦПК УРСР 1963 р. встановив, що виконавче провадження втілено в особі єдиного державного органу – судового виконавця,

надавши право участі громадськості в стадії судового виконання, розширив об'єкт стягнення, урегулював питання про порядок виконання судових рішень, за якими відповідач зобов'язаний виконати певні дії на користь стягувача, встановив подвійний порядок оскарження дій судового виконавця. Але система органів судового виконання складалась також з органів Державного банку СРСР і органів, що виконували рішення про стягнення з громадян недоїмок по податках та прирівняних до них платежів.

У жовтні 1966 р. Президія Верховного Суду УРСР затвердила Інструкцію "Про порядок виконання судових рішень", а 24 квітня 1973 р. міністром юстиції СРСР була затверджена нова Інструкція "Про порядок виконання судових рішень". Наказом Міністра юстиції СРСР № 22 15 листопада 1985 р. була затверджена Інструкція про виконавче провадження, що стала останнім нормативно-правовим актом, прийнятим у радянські часи стосовно виконавчого провадження.

Проаналізувавши радянське законодавство про виконавче провадження стосовно примусових заходів, можна сказати, що в його розвитку був зроблений значний крок уперед у забезпеченні громадянам процесуальних гарантій виконавчого провадження. Радянське виконавче провадження не містило прямих чи побічних заходів примусового характеру, спрямованих на особу боржника. Законодавству були невідомі ні боргові тюрми, ні арешт боржника, ні заборона йому виїздити з певної місцевості на час виконання рішення суду.

Розглядаючи питання щодо примусового виконання рішень у пострадянський період, слід зазначити, що, на жаль, з утворенням самостійної й незалежної України змін у цивільному процесуальному законодавстві щодо виконавчого провадження так і не відбулося. Тривалий час поза увагою законодавця в цьому плані залишались новоутворені суб'єкти підприємницької діяльності, особливо юридичні особи, зміст заходів примусового виконання став застарілим і не відповідав реаліям життя та змінам у суспільному розвитку держави, і особливо новому законодавству з інших галузей права. Зокрема, чинний на той час Закон України "Про власність" встановлював рівноправність усіх форм власності, чого ніяк не можна було сказати про виконавче провадження, яке, як узагалі й усі інші раніше чинні радянські норми, віддавало пріоритет державній формі власності. Крім розділу V ЦПК України, основним нормативно-правовим актом, що досить детально регулював норми виконавчого провадження, залишалась чинною ще й Інструкція колишнього СРСР "Про виконавче провадження" 1985 р., що не витримувала жодної критики.

У результаті авторитет судових виконавців, і навіть судів, значно знижувався, а

кредитори прагнули вирішити питання, що виникали щодо виконавчого провадження, шляхом звернення до кримінальних структур, де рішення завжди виконувались не тільки своєчасно, а й у повному обсязі. При цьому порушувались проголошені Конституцією України 1996 р. гарантії забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Але саме в умовах ринкової економіки держава повинна була вжити заходів, які б поліпшили це становище. Тому наступним етапом становлення та вдосконалення виконавчого провадження стало прийняття Верховною Радою України двох законів України: "Про Державну виконавчу службу" від 24 березня 1998 р. та "Про виконавче провадження" від 21 квітня 1999 р., що врегулювали новий порядок проведення виконавчих дій новоствореним органом виконання – Державною виконавчою службою, яка покликана здійснювати примусове виконання рішень судів та інших органів в Україні. Ці закони визначили початок значного реформування всієї системи виконавчого провадження.

Міністерство юстиції України наказом від 15.12.1999 р. № 74/5 затвердило Інструкцію про проведення виконавчих дій, що набула юридичної сили з 1 січня 2000 р., при цьому зазначивши, що дія Інструкції колишнього Союзу РСР "Про виконавче провадження" 1985 р. на територію України не поширюється, що стало значним кроком у розвитку нового законодавства про виконавче провадження.

Висновки. Отже, правове регулювання примусового виконання рішень характеризується значним часом розвитку та оновленням нормативно-правової бази, що надає можливість заповнити ті прогалини, які існували до її прийняття. Необхідно також враховувати, що на сучасне сприйняття виконавчого провадження впливає не тільки демократизація суспільних відносин, а й певний історичний період "радянського виконавчого провадження", коли вся господарська діяльність в основному перебувала в державній власності, наслідком чого стала недосконалість примусового стягнення з юридичних осіб; коли громадянам з коштовних речей могли належати лише дачі, автомобілі та будинки, що негативно вплинуло на способи примусового стягнення з громадян. Таким чином, цілий ряд положень, які були неврегульованими в радянському законодавстві, і на сьогодні залишаються в основному без суттєвих змін.

Список використаної літератури

1. Худенко В.В. Участники исполнительного производства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В.В. Худенко; Саратовский юрид. ин-т им. Д. Курского. – Саратов, 1992. – 22 с.
2. Памятники русского права. Памятники права феодально-раздробленной Руси

- XII–XV вв. Псковска и Новгородска судни грамоты / [под ред. С.В. Юшкова]. – М. : Госюриздат, 1953. – Вып. 2. – 442 с.
3. Валеева Р.Х. Гражданские взыскания в русском дореформенном процессе / Р.Х. Валеева // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1961. – № 1. – С. 148–152.
 4. Саксонське зеркало (перша половина XIII ст.) : в 2 ч. – Кн. 2. – Ст. 56 // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закл. і фак. : у 2 т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – К. : Ін Юре, 1998. – Т. I. – 504 с.
 5. Малышев К. Курс гражданского судопроизводства : в 3 т. / К. Малышев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – СПб. : Тип. Стасюлевича, 1876. – Т. 1. – 444 с.
 6. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в 17–18 ст. 1648–1782 / А.Й. Пашук. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 179 с.
 7. Заворотько П.П. Виконання судових рішень в Українській РСР (історико-правовий нарис) / П.П. Заворотько, В.П. Пастухов. – К. : Вища школа, 1973. – 216 с.
 8. Пастухов В.П. История развития законодательства об исполнении судебных решений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.П. Пастухов ; Киевский гос. университет им. Т.Г. Шевченко. – К., 1970. – 20 с.
 9. Валеева Р.Х. Органы исполнения судебных решений в гражданском процессуальном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Р.Х. Валеева ; ЛГУ им. А.А. Жданова. – Ленинград, 1961. – 18 с.
 10. Шимановский В.М. О некоторых недостатках, встречающихся на практике при приведении решений в исполнение по Уставу 20 ноября 1864 г. / Цит. за кн. Заворотько П.П. Виконання судових рішень в Українській РСР (історико-правовий нарис) / П.П. Заворотько, В.П. Пастухов. – К. : Вища школа, 1973. – 216 с.
 11. Васильковский Е.В. Курс гражданского процесса : в 2 т. / Е.В. Васильковский. – М. : Изд-во Бр. Башмаковых, 1913. – Т. 1: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. – 694 с.
 12. Памятники русского права. Памятники права периода укрепления русского централизованного государства XV–XVII вв. / [под ред. Л.В. Черепнина]. – М. : Госюриздат, 1956. – Вып. 4. – 632 с.
 13. Евреинов К. История телесных наказаний в России: Дополненное статьями запрещенными старым правительством / К. Евреинов. – [без тит. листа]. – 234 с.
 14. Права, по которым судится малороссийский народ / [Відпов. редактор та автор передмови Ю.С. Шемшученко ; упорядник К.А. Вислобоков]. – К. : Книга, 1997. – 547 с.
 15. Валеева Р.Х. Исполнение судебных решений в первые годы Советской власти / Р.Х. Валеева // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1959. – № 1. – С. 109–112; Валеева Р.Х. Гражданские взыскания в русском дореформенном процессе / Р.Х. Валеева // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1961. – № 1. – С. 148–152.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Купин А.П. История возникновения и развития института исполнительного производства

Статья посвящена исследованию исторического развития правового регулирования исполнительного производства. Проанализировано дореволюционное, советское и постсоветское законодательство, которое регулировало правоотношения в сфере исполнительного производства.

Ключевые слова: исполнительное производство, исполнение судебных решений, законодательство об исполнительном производстве, правовое регулирование, советское законодательство.

Kupin A. History of origin and development of institute of executive production

The article deals with the research of historical development of the legal adjusting of executive production. The analysis of pre-revolution, soviet and post-soviet legislation that regulated legal relationships in the field of executive production, is produced.

Key words: executive production, execution of court decisions, about executive production legislation, legal adjusting, soviet legislation.